

A sárközi dallamvilág jellegzetességei

A sárközi karikázók bemutatása

I. A műsor összeállításának szempontjai

A Pacsirtakör tagjaival állandó fellépői vagyunk a kari rendezvényeknek és a különböző megmérettetéseknek, ezért nem is volt kérdés, hogy együtt mérettessük meg magunkat az OTDK helyi fordulójában. Ebben a döntésben meghatározó szerepet játszott azonban, hogy Gerdával sikeresen továbbjutottunk a tavalyi fordulóból, melyen rengeteg tapasztalatra tettünk szert. Fellépéseink alkalmával több dalsokrot is összeállítottunk a lányokkal, például különböző alkalmakra (karácsony, március 15.) és tájegységre vonatkozóan is (rábaközi).

A rábaközi összeállításunk számtalan helyen és rendezvényen elhangzott, ezért szeretttük volna más jellegű dalsokorban is kipróbálni magunkat, ami nem csak különböző dalokból épül fel, hanem az ország más részéről származik.

Mivel nyolcan, lányok énekelünk együtt a Pacsirtakörben, ezért mindenképpen olyan típusú dalokat szeretttünk volna összegyűjteni, melyek kapcsolódnak valamilyen „női tevékenységhez” a népi kultúrában, így jutott a választás a karikázóra, mivel a karikázókban lányok és asszonyok énekeltek együtt összefogódzkodva, körtánc formájában.

Miután eldöntöttük, hogy karikázóhoz köthető dalokat fogunk előadni, már „csak” meg kellett határoznunk, hogy a magyar nyelvterület melyik tájegységéről válasszunk. Ebben nagy szerepet játszott Gerda, Ági, Móni és az én néptáncos múltam, mivel ebből adódóan a Kárpát-medence számos részéről ismerünk táncokat, és ezekhez köthető népdalokat. Így határoztuk el magunkat Sárköznél és a sárközi karikázónál.

Választásunkban meghatározó volt, hogy mindannyian szeretjük a kihívásokat, a sárközi karikázóban pedig minden adott ahhoz, hogy ez a szempont érvényesülni tudjon. Itt kiemelhetjük akár a hármas egységből összeálló karikázó felépítését (lépő, csárdás és futó dallamok), vagy az egyedülálló 3+2/8-os, azaz 5/8-ados lüktetést, vagy akár a feszes előadásmódját a futó dallamoknak.

Az imént felsorolt szempontokat figyelembe véve már csak meg kellett találnunk a megfelelő népdalokat, és ezeket olyan sorrendbe állítani, hogy megfeleljen a sárközi karikázó felépítésének és előadásmódjának.

II. Az előadói koncepció leírása

Első lépésként szakirodalmat kerestünk, melyben részletesen utánanéztünk a sárközi karikázó minden jellegzetességének.

A megfelelő elméleti háttértudással a kezünkben már nekiláhattunk a dalok keresésének, ami elég speciális volt, mivel nemcsak Sárközből kellett származniuk, hanem karikázóba illeszthetőknek és fokozatosság elvét követőnek kellett lenniük. Ezen kívül ügyelnünk kellett arra, hogy eredeti gyűjtésekből dolgozzunk, ne pedig feldolgozásokból, így előfordult, hogy egy népdalnak több variánsával is találkoztunk.

A következő lépésként több sárközi karikázódallamot is megtanultunk, egyrészt azért, hogy ezáltal megismerjük a helyi jellegzetes fordulatokat, mind a szövegeket, mind a dallamvilágot tekintve, másrészt pedig azért, hogy ki tudjuk választani a számunkra megfelelőket az összeállításhoz.

Ezután összeállítottuk a 4 dalból álló csokrunkat, mely még különböző módosításokon esett át (dalok felcserélése, dal elvetése, új dal beillesztése) a próbák során.

Végül megszületett az az összeállítás, melynél már csak a stílusjegyekre kellett ügyelnünk (lűktetés, feszes tempó) és a helyi szokásokra, sajátosságokra épül (minden versszakot más kezd el). Ezt az elkészült népdalcsoportot fogják ma hallani a Pacsirtakör előadásában.

III.A műalkotás történeti és elméleti kontextusának tisztázása

1. Sárköz elhelyezése, elhelyezkedése:

A magyar nyelvterületet 5 nagy tájegységre tagoljuk néprajzi szempontból: Dunántúl, Alföld, Felvidék, Erdély és a Keleti-Kárpátok vonulatain Moldva. Sárköz az említett területek közül a Dunántúlon helyezkedik el, műveltsége „a Dunántúl és az Alföld népeinek kultúrája között átmeneti jellegű”¹.

Sárköznek a régi Sárvíz torkolatvidéke és a Duna közötti területeket nevezzük. Öt települést foglal magába: Ócsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék és Báta. A hagyományos műveltség megújításában és a polgárosodásban Decs községe járt az élen. Báta sokáig megosztott volt, mert a református Alvég és a katolikus Felvég népessége nem keveredett egymással, azonban a polgárosodás hatására ez megváltozott. A kezdetektől fogva magasabb volt Sárközben az életszínvonal, mint az ország más tájain, ez hatást gyakorolt az egész életmódjukra. Ez megfigyelhető például a drága anyagokból összeállított, gazdagon díszített viseletükön is.

¹ Katona Imre (1962): Sárköz, Gondolat Kiadó, Budapest 3. oldal

2. Népdalgyűjtők Sárközbén:

A korai híradások szerint 1865-ben Liszt Ferenc látogatott el két sárközi faluba, Decsre és Őcsénybe, ahol látott például „nagy körben éneklő-táncoló leányokat-menyecskéket”, valamint „párostáncot járó asszonyokat és embereket”², műveiben azonban nem jelentek meg sárközi motívumok.

A konkrét gyűjtések 1902-től figyelhetőek meg. Elsőként Vikár Béla járt körúton, melynek során 39 dalt vett fel fonográf segítségével Őcsényben. 1907-ben Garay Ákos öröközte meg, szintén fonográf segítségével, 4 decsi és 9 báti népdalt. Ezeket a dalokat később Bartók Béla jegyezte le.

A gyűjtés 1913-ban folytatódott tovább, amikor Lajtha László 56 darab őcsényi népdallal gyarapította a gyűjteményt. 1932 és 1936 között Vargyas Lajos Őcsényben, Lajtha László és Kerényi György Sárpilisén, míg Seemayer Vilmos Bátán végzett kutatómunkát.

Az 1920-30-as években Wosinsky Mór és Csalog József munkássága révén kerültek a szekszárdi múzeumba sárközi felvételek, azonban ezek a második világháború alatt megsemmisültek.

A módszeres gyűjtőmunka az 1940-es évek végén indul meg a Sárközbén, mely olyan sikeres, hogy „összmagyar viszonylatban is élre kerül”³.

A 20. század második felétől Kodály tanítványai, például Olsvai Imre járnak a Sárközbé gyűjteni, melynek során feltérképezik Decs, Őcsény, Sárpilis és Bata értékes dallamkincsét.

3. Sárköz dallamvilága:

Az aprólékos gyűjtőmunka során körülbelül 1200 sárközi dallamváltozattal gazdagodik a magyar népdalkincs, melyhez nagyjából 3-4-szer ennyi szöveg párosul. A különböző dallamok típusai, csökkenő sorrendben, az alábbiak:

- „műdal- és idegandal átvételek”,
- „országos jellegű újstílusú népdalok”,
- „régí stílusú és vegyes eredetű giusto-dallamok”⁴.

² Olsvai Imre-Könczöl Ferenc (szerk.) (1974): 88 Tolna megyei népdal, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a KÓTA Tolna Megyei Szervezete, Szekszárd 139. oldal

³ Olsvai Imre-Könczöl Ferenc (szerk.) (1974): 88 Tolna megyei népdal, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a KÓTA Tolna Megyei Szervezete, Szekszárd 140. oldal

⁴ Olsvai Imre-Könczöl Ferenc (szerk.) (1974): 88 Tolna megyei népdal, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a KÓTA Tolna Megyei Szervezete, Szekszárd 141. oldal

Sárköz dallamvilágát a kettősség jellemzi, mely egyfelől az „érdekes táncdallamoknak”, másfelől pedig a „sajátosan dunántúli stílusú daloknak”⁵ köszönhető. Az ősi, különleges dallamstílust már a gyűjtéskor is csak az 1890 előtt született emberek ismerték.

4. A sárközi karikázó dalai, felépítése és sajátosságai:

A karikázók a nagyobb lányok, a menyecskék és az idősebb asszonyok körtánca, melynek során zenei kíséret nélkül énekelnek és általában egy vagy két részesek. Sárközben a karikázónak több megnevezése is ismeretes, Sárpilisen fáridázásnak, Decsen pedig babázásnak nevezik. A karikázó a szűkebb értelemben vett Sárközben három részből tevődik össze: lépő, csárdás, futó, mely ebben a formában kizárólag helyi jellegzetesség.

- a) A sárközi karikázó leglassúbb része, a **lépő**, mely 5/8-ados. Ez sehol másutt nem fordul elő a Kárpát-medencében. Pálffy Gyula szerint ez a páratlanüteműség a proporciós reneszánszkori gyakorlathoz vezethető vissza „annak ellenére, hogy a karikázó esetében pusztán a nők énekhangja jelenti a zenei kíséretet”⁶. A lépő további elnevezései: belépő, babázás vagy szédibabázás (ringó mozgás következtében), öreges lépő, Bátán használatos még az alszegies lépő és a katolikus lépő kifejezés is. Helyi sajátosságnak tekinthető, hogy ezekhez a lassú dallamokhoz több szövegstrófa is kapcsolódhat.
- b) A sárközi karikázó második eleme a **csárdás** elnevezést viseli, melynek oka az, hogy a „tempóbeli és motivikai, valamint dallamhasználatbéli kapcsolatai” miatt az „új táncréteghez tartozó lassú csárdással rokonítják”⁷.
- c) A karikázó leggyorsabb része a friss csárdás tempóját közelíti meg, elnevezései a **futó** és ugró kifejezések.

Más táncokkal ellentétben a karikázót a tiltott napokon (böjti időszakban) is járhatták. Menete: lányok kezdték a lépőt táncolni, majd bekapcsolódtak a menyecskék és asszonyok, így egyre bővült a kör. „Mikor már felnőtt akkorára, hogy nehéz volt együtt végezni a mozgást, egyszerre középre szaladt mindenki, felbomlott a kör, s kezdődhetett az egyes kis körök kialakítása és egyetlen nagy körré való egyesülése, majd az egész felbomlása és újra

⁵ Olsvai Imre-Könczöl Ferenc (szerk.) (1974): 88 Tolna megyei népdal, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a KÓTA Tolna Megyei Szervezete, Szekszárd 141. oldal

⁶ Pálffy Gyula: A sárközi táncokról In: Csihák György (sorozatszerk.) (2004): Délközép Kárpát-medence műveltsége, különös tekintettel a sárközi települések és népi műveltségük fejlődésére, Zürichi Magyar történelmi Egyesület, Decs-Zürich 186. oldal

⁷ Pálffy Gyula: A sárközi táncokról In: Csihák György (sorozatszerk.) (2004): Délközép Kárpát-medence műveltsége, különös tekintettel a sárközi települések és népi műveltségük fejlődésére, Zürichi Magyar történelmi Egyesület, Decs-Zürich 187. oldal

előlről alakulása.”⁸ Ezeket a táncokat szinte minden alkalommal táncolták, például lakodalmakban, bálokon, de akár vasárnap délutánonként is szabad téren, vagy a réten. Sárközön belül sem lehet teljesen egységes karikázóról beszélni, felvanként lehettek kisebb-nagyobb eltérések, így beszélhetünk bátai vagy sárpilisi karikázóról, illetve a tavaszi nagybőjt alkalmával az ünnepi karikázóról.

5. Az általunk összeállított karikázó bemutatása:

Az általunk összeállított karikázó négy népdalt foglal magában, melyek fokozatosan gyorsuló tempóban jelennek meg:

a) Kék ibolya búra hajtja a fejét... (lépő)

Tisztán népi típusú, ereszkedő jellegű népdal. „Dallamrokonai parlandóban, itt-ott eltérő dallamfordulatokkal és egészen más szövegekkel sokfelé élnek a magyar nyelvterületen”⁹.

b) Báta vize ziheg-zuhog a gáton... (lépő)

Tisztán népi típusú, visszatérő, kupolás szerkezetű népdal. A legsajátosabban sárközi dalok egyike, a Kárpát-medence más részein nem találkozunk vele.

c) Kiskertemben szedik a virágot én is szakajtok róla... (csárdás)

A dalsokrunk harmadik népdala, mely a karikázóban a csárdás dallamot eleveníti meg.

d) Ez a bajor enni való... (futó)

Gyors, karikázó dallam mind tempóját, mind ritmusát tekintve. Általában a futóknál és a lépőknél megfigyelhető, hogy egy-egy szöveg bármilyen dallamhoz tartozhat, ez alól a szabály alól kivétel ez a dal, ugyanis „ez a dallam és ez a szöveg mindig együtt jár”¹⁰.

6. A karikázóhoz használatos viselet:

A sárközi női viselet összetevői: hosszú ing, 3-4 darab rokolya (alsószoknya), szoknya, keskeny kötény, fejkendő (asszonyok esetében), csizma vagy papucs, sok színes szalag.

A régi felsőruha a bőujjú bíborümög, a „régí inget pruszlik, később fodorvászon”¹¹ váltotta fel, melyet vállkendő takart. Az új típusú inget később alsó ruhaként viselték, az ujjja megrövidült, és úgynevezett „röpikét”, „réklit” vettek rá. A régi viseletben pendelt használtak, de tért nyert a hosszú ing, melyre 3-4 rokolyát öltöttek fel. Különösen jellemző Sárközre a

⁸ Katona Imre (1953): Sárköz néprajza – Két sárközi leánytánc, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest 26. oldal

⁹ Olsvai Imre-Könczöl Ferenc (szerk.) (1974): 88 Tolna megyei népdal, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a KÓTA Tolna Megyei Szervezete, Szekszárd 144. oldal

¹⁰ Olsvai Imre-Könczöl Ferenc (szerk.) (1974): 88 Tolna megyei népdal, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a KÓTA Tolna Megyei Szervezete, Szekszárd 142. oldal

¹¹ Katona Imre (1962): Sárköz, Gondolat Kiadó, Budapest 124. oldal

„rövid és sokszoknyás viselet”¹², melyeken keményített alsó fodor látható, ezáltal sajátos lengést kölcsönözve a ruhadarabnak. A kötény általában a szoknyával azonos anyagból készült, jellegzetes ezen a tájegységen a díszes, rojtos kötény. Megfigyelhető volt, hogy 3-4 vállkendőt is magukra vettek. A tükörpárta takarta el a lányok három ágba font haját a régi időkben, az új divat azonban mást diktált: két ágba fonták hajukat, majd „koszorúba kötötték és gyöngyös szalaggal szorították le”¹³. Az asszonyok hajviselete a konty, „3 ágba font hajukat a fejtetőn koszorúba fonják, s ezt fedi a főkötő”¹⁴. Sok színes szalagot viseltek Sárközben, jellegzetes a „csafring”, mely egyfajta fűzött gyöngysor a főkötőhöz rögzítve.

Az Apáczai Pacsirtakör tagjai:

- Áncsák Lilla Klára
- Bernáth Ivett
- Ferling Eszter
- Figula Ágnes
- Horváth Melinda
- Ősze Mónika
- Schofhauser Gerda
- Szabó Lilla

¹² Katona Imre (1962): Sárköz, Gondolat Kiadó, Budapest 125. oldal

¹³ Katona Imre (1962): Sárköz, Gondolat Kiadó, Budapest 127. oldal

¹⁴ Katona Imre (1962): Sárköz, Gondolat Kiadó, Budapest 128. oldal

Felhasznált szakirodalom:

1. Katona Imre (1953): Sárköz néprajza – Két sárközi leánytánc, Művelt nép Könyvkiadó, Budapest
2. Katona Imre (1962): Sárköz, Gondolat Kiadó, Budapest
3. Olsvai Imre – Könczöl Ferenc (szerk.) (1974): 88 Tolna megyei népdal, Tolna megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a KÓTA Tolna Megyei Szervezete, Szekszárd
4. Pálffy Gyula: A sárközi táncokról. In: Csihák György (sorozatszerk.) (2004): Délközép Kárpát-medence műveltsége, különös tekintettel a sárközi települések és népi műveltségük fejlődésére, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, Decs - Zürich
5. Dömötör Tekla – Hoppál Mihály – Tátrai Zsuzsanna – Paládi-Kovács Attila (szerk.) (1990): Magyar néprajz VI., Akadémiai Kiadó, Budapest
6. Balassa Iván – Ortutay Gyula (1980): Magyar Néprajz, Corvina Kiadó, Budapest
7. Bodza Klára – Paksa Katalin (1992): Magyar népi énekiskola I., Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest